

Cartografie voor de participatiesamenleving

In het naoorlogse Nederland ontwikkelde zich een ruimtelijke praktijk die we als toelatingsplanologie zijn gaan karakteriseren. De daartoe bevoegde overheid stelde vooraf vast welke functies in een gebied 'toegelaten' mochten worden. Investeerders dienden zich vervolgens naar deze functies te voegen. De groeiende behoefte om meer vraaggericht te werken, leidde eind van de vorige eeuw tot de opkomst van de zogenaamde ontwikkelplanologie. Binnen ruime kaders kregen marktpartijen de gelegenheid om in nauwe samenwerking met overheden gebieden tot ontwikkeling te brengen. Inmiddels zijn ook de beperkingen van deze planologische praktijk zichtbaar geworden. Door krimp en crisis zijn veel ruimtelijke ontwikkelingen stilgevallen. Dit noopt tot een herijking van het planologisch instrumentarium. Peter van Rooy introduceert daarvoor het begrip 'uitnodigingsplanologie'.¹ Hij schrijft hierover: 'Hierbij bepalen overheden op hoofdlijnen waar ruimtelijk wel of geen veranderingen gewenst zijn met het oog op lange termijn prognoses en te beschermen waarden. In deze zin is het met recht nog planologie. Maar binnen kaders op hoofdlijnen stellen overheden zich uitnodigend en faciliterend op tegenover initiatiefnemers, zowel privaat als particulier. Als zij kans zien om dromen te verwezenlijken en risico's durven te nemen, kunnen mentale energie en vele miljarden euro's vrijkomen voor verdere investering in de toekomst van de ruimte.'

Van Rooy zet uitnodigingsplanologie neer als een manier om het beste in mensen en organisaties boven te halen. 'Dit vraagt een overheid die loslaat maar niet in de steek laat.' Hij doet in het bijzonder een appèl op de gemeentelijke overheid. Gemeenten kunnen initiatieven verbinden en verrijken. Verbinden heeft betrekking op het samenbrengen van initiatieven die afzonderlijk onvoldoende (economisch) draagvlak hebben, maar samen sterker zijn. Verrijken heeft betrekking op het 'kansrijker' maken van een initiatief door ideeën, expertise of andere bronnen toe te voegen. Essentieel is dat overheden nieuwe initiatieven niet overnemen, en ook niet smoren in goedbedoelde beleidszucht. Stimuleren zonder opdringerig te worden, dat is de opgave.

Een dergelijke faciliterende rol vraagt van de gemeenten andere vaardigheden en nieuwe instrumenten. De 'Schatkaart' zou zo'n instrument kunnen zijn. Het is een geografische kaart die fragmenten van verleden, heden en toekomst combineert. De belangrijkste functie van de Schatkaart is de verbeelding te prikkelen en partijen uit te nodigen om de schop ter hand te nemen, om schatgraver te worden. De schatkaart belooft niks, hij suggereert enkel. De veronderstelde schatten worden slechts bij benadering aangegeven; veel wordt overgelaten aan het doorzettingsvermogen, het vernuft en de verbeeldingskracht van de schatgraver. Belangrijke spelregel is dat de schatgraver alleen over de kaart mag beschikken als hij bereid is zijn ervaringen toe te voegen. Op die manier ontstaat een collectief proces van zoeken en delven dat tot daadwerkelijke verrijking van een gebied kan leiden.

Idee: Oceaan van Stille

In de wijk ligt een prachtige openbare begraafplaats, weelderig en rustig, een oceaan van stilte. De begraafplaats is maar beperkt toegankelijk. Eenzame ouderen komen hier om hun overleden man of vrouw te bezoeken. Idee is om de begraafplaats een extra toegang te geven. Buurtbewoners kunnen dan een rondje maken, ook na zessen. Bij de nieuwe entree wordt een eenvoudig trefpunt ingericht. Een buurvrouw houdt een oogje in het zeil en zorgt elke week voor verse bloemen.

¹ Peter van Rooy, 'Uitnodigingsplanologie als sociaal-cultureel perspectief', december 2011. Webartikel geplaatst op Nederland boven Water www.nlbw.net

Vaarkaat voor de Randstad

De rijksadviseur voor het landschap, Yttje Feddes, heeft met *De vaarkaat van de Randstad* deze vorm van cartografie uitgeprobeerd.² Ze heeft een kaart gemaakt waar relevante kenmerken geografisch met elkaar in verband zijn gebracht. Het gaat om bestaande karakteristieken als infrastructuur, polderpeilen en sluisen, recreatieve voorzieningen en bodemdaling, maar ook om beoogde interventies in de vorm van plannen en maatregelen. De kaart functioneert als een stimulerende onderlegger voor nieuwe initiatieven. 'Door samenwerking tussen verschillende overheden, organisaties en ondernemers, kunnen lokale projecten worden gestart om knelpunten in de verbindingen op te lossen en aantrekkelijke "ankerpunten" voor de recreatie te maken.' Zo'n kaart zou nog op allerlei manieren kunnen worden veredeld. Bijvoorbeeld met het feitelijk gebruik van de vaarroutes, met de beleving ervan en met markante historische fragmenten. De Vaarkaat is een vorm van creatieve cartografie die bij uitstek past bij het principe van de uitnodigingsplanologie. De creativiteit zit zowel in het maken van de kaart – gegevens slim combineren tot nieuwe en soms verrassende informatie – als in het proces: cartografie als een middel om de fantasie van mensen te prikkelen en om ze in beweging te brengen.

Creatieve cartografie leent zich voor alle ontwikkelingen met een gebiedskarakter. Dat geldt voor de aanpak van een achterstandswijk, voor het verduurzamen van een buurt, maar ook voor het versterken van de voorzieningenstructuur in een regio. Creatieve cartografie kan putten uit een spectaculair groeiende database met geografisch gelokaliseerde gegevens en uit steeds meer 'apps' waarmee deze gegevens ontsloten kunnen worden. De ontwikkeling van deze applicaties wordt van overheidswege sterk gestimuleerd. Rotterdam Open Data is een voorbeeld van zo'n app. Daar lezen we dat 'Rotterdam werkt aan een open data platform voor data, een "store" voor de stad. Daar kunnen in de toekomst bedrijven, burgers, instellingen en de overheid zelf data halen en brengen.' Een vergelijkbaar initiatief is Apps for Amsterdam. In dat kader is iBuurt ontwikkeld, een app die je laat weten welke (bouw)vergunningen er in jouw buurt in behandeling zijn.

Maar er is al heel veel aan geografisch materiaal beschikbaar.

- Demografische en sociografische kenmerken zijn op veel plekken verkrijgbaar. Soms worden deze op een kleurrijke manier weergegeven zoals op de website van *NRC Handelsblad*.³
- Oude kaarten, luchtfoto's, volkstellingen en andere historische documenten zijn 'geografisch' samengebracht door een groot collectief van culturele erfgoedinstellingen.⁴
- Er zijn kaarten beschikbaar met ongelukken, inbraken en andere politieregistraties, inclusief de daaraan gerelateerde krantenberichten.⁵
- De Leefbaarometer van het ministerie van Buitenlandse Zaken heeft uiteenlopende kenmerken gemixt tot een leefbaarheidsindex, een soort historische 'buienradar' voor het gebied.⁶

Verder kunnen er (tegen betaling) kaarten met leefstijlen en burgerschapsstijlen worden geraadpleegd. Deze stimuleren het marktbesef. Wie denkt aan een espressobar annex buurttheater mag meer verwachten van 'kosmopolieten' dan van de 'traditionele burgerij'.

² Yttje Feddes, *De vaarkaat van de Randstad* (Den Haag: College van Rijksadviseurs, 15 mei 2012).

³ Zie: www.nrc.nl/nieuws/2012/02/14/statistiek-saai-cbs-cijfers-komen-tot-leven-op-een-kaart/

⁴ Zie o.a.: watwaswaar.nl, een website waarin tientallen erfgoedinstellingen hun kaarten, foto's en andere documenten geografisch ontsloten hebben.

⁵ Zie: misdaadkaart.nl

⁶ Zie: leefbaarometer.nl

Idee: commercieel arboretum

Het vele groen in de wijk is saai en monotoon. Een tuincentrum zoekt naar een nieuw verkooppunt voor zijn groeiend bedrijf. Op nabijgelegen bedrijfsterreinen is geen plek meer. Het idee is om het tuincentrum een plantsoen te laten exploiteren als commercieel arboretum, een levende verkoopcatalogus die educatief is en aantrekkelijk om naar te kijken. Zo mogelijk met terras waar je muntthee uit eigen tuin kunt drinken.

Informatielagen

Bij het graven naar betekenisvolle informatie kan een aantal informatielagen worden onderscheiden.

- De zintuiglijke laag toont het gebied zoals je het waarneemt als je er rondloopt: de warme bakker op de hoek, het speelplein voor de school, het leegstaande kantoor, de losse stoeptegels en de drukke verkeersweg.
- De geobjectiveerde laag laat het gebied in statistieken zien: een wijk met veel 65-plussers, een buurt met weinig inbraken, een straat met dure huizen of een regio met veel werkloosheid.
- De mentale laag presenteert de interpretaties en herinneringen van het gebied met als bronnen: verhalen, foto's, Ansichtkaarten, 'tweets', krantenberichtjes, maar eventueel ook 'mental maps' die voor de gelegenheid zijn samengesteld.
- De imaginaire laag laat het gebied zien zoals het zou kunnen worden: het geheel van fantasieën, dromen, plannen en ideeën.

Creatieve cartografie toont het zakelijk potentieel van een gebied. Indien alleen cijfers worden gebruikt, wordt dit potentieel tot een gemiddelde teruggebracht en daarmee onzichtbaar gemaakt. Met behulp van een kaart kan dit potentieel concreet gelokaliseerd worden. Waar zijn bijvoorbeeld de huizenprijzen per vierkante meter het laagst en liggen er kansen voor opwaardering. Waar zijn de kosten van zorgconsumptie of energieverbruik het hoogst en valt daarop te besparen. Zo wordt de kaart een echte schatkaart!

Hoe maak je een schatkaart

Het maken van een schatkaart is een proces van graven, delen en veredelen van informatie. Zo'n cartografisch proces komt niet vanzelf op gang. Dat besef ligt ook in het begrip uitnodigingsplanologie besloten. Iemand moet het voortouw nemen en de 'uitnodigingen' versturen. Dat kan bijvoorbeeld de lokale overheid zijn die zo'n schatkaart wil inzetten voor een gebiedsgerichte ontwikkeling die zij van belang vindt. Zij stelt dan een 'cartograaf' aan die aan de slag gaat.

Het 'cartografisch' proces valt grofweg in drie fasen uiteen; die van informatie en inspiratie, die van ideevorming en die van het losmaken en opwerken van initiatieven. De fasen laten zich in de praktijk niet goed scheiden; ze lopen op organische wijze in elkaar over.

Idee: De Kwekerij

Een voormalig kantoortje van het Groene Kruis wacht op herontwikkeling. Kunstenaars zoeken naar atelierruimte en de buurt wil ook wat. Het Kruisgebouw wordt in drie maanden omgetoverd tot De Kwekerij, een broedplaats voor buurtondernemers en andere activisten, tevens uitvalsbasis voor de wijkmeester van de woningcorporatie. Eén van de ruimten wordt in gebruik gegeven aan een kunstenaar die als tegenprestatie de rol van huisbewaarder vervult. Multifunctionele meubelen van hout zorgen ervoor dat de bezoekers niet stil blijven zitten.

1. Informeren en inspireren

De cartograaf begint bij het waarom van de zoektocht. Wat drijft de gemeente of een andere initiatiefnemer om dit proces te starten. Welke 'Holy Grail' willen zij vinden. Vervolgens is de

vraag: wie hebben er nog meer belang hebben bij deze zoektocht, en wat is het karakter van dat belang. Is het direct economisch profijt, een nieuwe baan, persoonlijk aanzien, of betekenisvol vrijwilligerswerk? De cartograaf heeft over dat belang geen moreel oordeel. Voor hem is essentieel dat partijen überhaupt een (eigen) belang hebben; alleen dan komen ze immers in beweging. Op basis van deze belangen scant de cartograaf zijn bronnen. Enerzijds zal hij putten uit informatie over de aard van gebouwen en infrastructuur, over de voorzieningen en over de kenmerken van de bevolking. Waar wonen de zzp'ers en andere ondernemers? Anderzijds zoekt hij naar pregnante kenmerken die het gebied onderscheiden van andere gebieden. Hoe prijzen verkopers van huizen hun buurt aan (zie Funda), zijn er voorzieningen of evenementen die lokaal of zelfs regionaal bekend zijn; wat zijn de verhalen over vroeger?

Ook verzamelt de cartograaf schijnbare trivia. Woont er een bekende Nederlander in de wijk; wie heeft de meeste volgers op twitter; wat voor spullen en diensten worden zoal via Marktplaats aangeboden, en welke zaak houdt de wijkmoederen het meest bezig ('trending topic'). De cartograaf completeert de kaart met eigen observaties. Wat valt hem als buitenstaander aan de wijk op?

Idee: Junior Business Campus

Ondanks gebrek aan technisch geschoolde vakmensen, krimpt de lokale VMBO-school. Het markante schoolgebouw beschikt over goed geoutilleerde werkplaatsen. De omliggende buurt is vergrijsd en zegt last te hebben van opgeschoten leerlingen. Idee is om school te transformeren in een Junior Business Campus, trefpunt van leerlingen, bewoners en bedrijven. Bewoners sleutelen samen met leerlingen aan auto's en brommers. Leerlingen doen technische klussen in de buurt. Bedrijfsleven zorgt voor extra vak kennis.

2. Ideevorming met forced-to-fit

De cartograaf presenteert de schatkaart in wording vervolgens aan een bont gezelschap van potentiële belanghebbenden. Dat kunnen bewoners, ondernemers, kunstenaars, investeerders, professionele dienstverleners en beleidsmakers zijn. De eerste vraag is of zij de kaart herkennen. Wat willen ze graag benadrukken en wat ontbreekt er? De hoofdvraag is evenwel: welke kansen zien ze voor het gebied en voor zichzelf? Dat is een wezenlijk andere vraag dan de vraag naar de aard van het probleem en wat de overheid moet doen om het op te lossen. Het gaat dus niet om een probleemgeoriënteerd participatietraject, maar om een zogenoemde 'kansgedreven' dialoog.

Zo'n dialoog heeft af en toe een zetje nodig. De creativiteitsleer reikt daar de techniek 'forced-to-fit' voor aan. De cartograaf put uit de verschillende lagen van de schatkaart in wording. Hij reikt steeds twee bijzonderheden aan die op het eerste gezicht sterk van elkaar verschillen. Hij verzoekt vervolgens de deelnemers om deze twee bijzonderheden 'passend' te maken. Hoe kan je de warme bakker om de hoek te verbinden met het grote aantal zzp-ers in de wijk. Hoe past de bekende Nederlander bij de energiecoöperatie in oprichting. Wat krijg je als je het hertenkamp linkt aan de bovengemiddelde zorgconsumptie in de wijk. Deze associatieve techniek werkt ontregelend en zorgt ervoor dat de ideevorming zich verwijderd van de gebaande paden (out-of-the-box). Meer dan eens leidt deze methode tot verrassende inzichten en nieuwe ideeën. Ter illustratie is een aantal van deze 'passend gemaakte' ideeën in aparte kaders in dit hoofdstuk opgenomen.⁷ De cartograaf zorgt ervoor dat inzichten en ideeën opgenomen worden op de schatkaart. De visualisatie daarvan is deel van zijn vakmanschap.

⁷ Deze ideeën zijn voortgekomen uit de 'cartografische' praktijk van Irene Müller (Concetta) en Marc van Leent (de Wijkplaats).

3. Initiatieven losmaken en opwerken

Maken de nieuwe inzichten en ideeën wat los? Want daar was het allemaal om te doen. Uitnodigingsplanologie roept immers partijen op om 'hun dromen te verwezenlijken en risico's te nemen'. Ook dat zal niet vanzelf gaan. De ideeën moeten eerst bezinken. De betere ideeën zullen vervolgens gaan broeien en misschien zelfs gaan bruisen in de hoofden van sommige deelnemers. Maar zijn deze ideeën kansrijk genoeg? Hoe komen de initiatiefnemers aan de middelen om ze uit te voeren; aan geld, expertise en contacten. Hier stopt het werk van de cartograaf niet. Het is zijn taak om deze ideeën te verrijken. Niet door ze over te nemen, juist niet, maar door het terrein verder in kaart te brengen, en andere personen of partijen er actief bij te betrekken. De cartograaf ontpopt zich in deze fase als een initiatievenmakelaar die mensen en middelen samenbrengt rond kansrijke ideeën. Zijn opdracht in deze fase is om initiatieven los te maken en op te werken. Daarvoor organiseert hij nieuwe bijeenkomsten; soms met een grotere groep, af en toe één-op-één. Gaandeweg vormt zich een gemeenschap van ondernemers, investeerders en financiers, waar zowel bewoners als buitenstaanders deel van kunnen uitmaken. Anders dan in de ontwikkelplanologie delen zij geen integrale visie of masterplan. Ze worden primair gedreven door hun eigen, kleine of grote ambities. De cartograaf laat zien dat ze samen meer kunnen bereiken dan ieder afzonderlijk.

Idee: mobiele studio

In de wijk is geen voorziening voor naschoolse opvang; te weinig leerlingen. De wijk is echter saai en kan wel wat jeugdige dynamiek gebruiken. Een kinderopvangorganisatie heeft een idee voor een mobiele studio. Een oude dubbeldekker wordt van allerlei faciliteiten voorzien. Kinderen van 8–14 jaar nemen daar filmpjes op en presenteren deze op hun eigen webTV (de 'buurtpiraat'). De studio haalt de kinderen van school op en levert ze thuis weer af. Ook te huur voor kinderfeestjes.

Marc van Leent, december 2012

*(dit artikel is afkomstig uit boek *Publiek Vastgoed, analyses, concepten, voorbeelden*)*